

Wojciech Góralski

Problematyka małżeństwa i rodziny w kwartalniku "Prawo Kanoniczne"

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 51/1-2, 31-55

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH GÓRALSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

PROBLEMATYKA MAŁŻEŃSTWA I RODZINY W KWARTALNIKU „PRAWO KANONICZNE”

Treść: Wstęp. 1. Pojęcie małżeństwa, jego cele, istotne przymioty i charakter sakramentalny oraz miłość małżeńska. 2. Przygotowanie do małżeństwa. 3. Przeszkody małżeńskie. 4. Zgoda małżeńska. 5. Forma zawarcia małżeństwa. 6. Małżeństwa mieszane. 7. Rozwiązanie i uważnienie małżeństwa. 8. Inne kwestie. Zakończenie.

Wstęp

Zainicjowany w 1958 roku przez profesorów Wydziału Prawa Kanonicznego utworzonej cztery lata wcześniej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie kwartalnik „Prawo Kanoniczne” (*de facto* jest półrocznikiem), od samego początku stał się znaczącym forum prezentowania myśli kanonistycznej wymienionego środowiska naukowego, choć łamy tego periodyku zawsze pozostawały otwarte, i nadal pozostają, także dla przedstawicieli innych ośrodków.

Wśród wielu obszarów tematycznych przewijających się w blisko stu tomach czasopisma¹ nie brak problematyki małżeństwa i rodziny. Co więcej, zajmuje ona dość pokaźne miejsce w stosunku do publikacji należących do innych gałęzi prawa kanonicznego. Poczynając od roku 1958, a kończąc na roku 2006, można się doliczyć 120 prac z wymienionego zakresu, nie licząc recenzji² i tekstów źródłowych³.

---

¹ Poza kilkoma wyjątkami łączenia numerów 1-4 w jeden tom (w początkach ukazywania się kwartalnika), Redakcja łączy w jeden tom po dwa numery, co oznacza, że w roku ukazują się dwa tomy, obejmujące numery 1-2 i 3-4.

² Chodzi o recenzje prac z zakresu prawa małżeńskiego.

³ Chodzi o tłumaczenie na język polski KPK z 1917 roku (przez S. Biskupskiego) oraz o publikowanie posoborowych dokumentów Stolicy Apostolskiej (przez E. Szafrawskiego).

Syntetyczne przedstawienie problematyki małżeństwa i rodziny występującej na łamach kwartalnika „Prawo Kanoniczne” w latach 1958-2006 jest właśnie przedmiotem niniejszego opracowania. Chodzi wyłącznie o prace z dziedziny prawa małżeńskiego materialnego (z pominięciem recenzji i tekstów źródłowych), nie obejmuje więc publikacji z prawa małżeńskiego formalnego (procesowego).

Jak nietrudno zauważyć, wymieniony czasokres objęty badaniami upływał pod rządami dwóch kodeksów: KPK z 1917 roku, a następnie KPK z 1983 roku, co sprawiło, że w swoich rozprawach i artykułach autorzy podejmują przede wszystkim problemy i kwestie ściśle związane z przedmiotem regulacji pierwszej, a potem kolejnej kodyfikacji. Wyodrębniając w ten sposób w historii owych publikacji dwa podokresy: 1958-1983 oraz 1983-2006, wypada zauważyć, że czas ich trwania jest niemal taki sam. Również ilość opublikowanych w „Prawie Kanonicznym” prac z obydwu podokresów pozostaje do siebie bardzo zbliżona (w pierwszym wynosi 57, w drugim zaś 63).

Gdy chodzi o bliższe określenie zakresu tematyki publikacji pochodzących z jednego i drugiego podokresu, to jest on również w obu przypadkach podobny i obejmuje następujące wątki: 1) pojęcie małżeństwa, jego cele, istotne przymioty i charakter sakramentalny (w drugim podokresie także miłość małżeńska); 2) przygotowanie do małżeństwa; 3) przeszkody małżeńskie; 4) zgoda małżeńska; 5) forma zawarcia małżeństwa (wyłącznie w drugim podokresie); 6) małżeństwa mieszane; 7) rozwiązanie i uważnienie małżeństwa (wyłącznie w drugim podokresie); 8) inne kwestie.

Dla większej przejrzystości, w omawianiu każdego z tych wątków (z wyjątkiem formy kanonicznej oraz rozwiązania i uważnienia małżeństwa) wyodrębnia się jeden i drugi podokres.

1. Pojęcie małżeństwa, jego cele, istotne przymioty i charakter sakramentalny oraz miłość małżeńska

I

W obszarze tematyki dotyczącej podstawowych kwestii instytucji małżeństwa znalazły się zaledwie trzy prace. Jedna z nich wiąże się z pojęciem małżeństwa, a dwie pozostałe z przymiotem jego nierozzerwalności.

M. Żurowski⁴ ukazuje eklezjalny charakter małżeństwa i rodziny, zwracając uwagę na zamysł Stwórcy względem tych instytucji, opisany w Księdze Rodzaju, a następnie przedstawia rodzinę jako podstawową wspólnotę kościelną i „Kościół domowy”, odnosząc się do nauczania Soboru Watykańskiego II.

Wybitny francuski historyk prawa, J. Gaudemet⁵, wychodząc z prawa rzymskiego okresu od I do V wieku, przedstawia złożony proces kształtowania się doktryny klasycznej w przedmiocie nierozzerwalności małżeństwa, dokonujący się na przestrzeni stuleci do XI-XII wieku.

Przymiotowi nierozzerwalności małżeństwa poświęcił swoją pracę także T. Pawluk⁶, wskazując na przesłanki skłaniające do przyjęcia tego istotnego przymiotu *matrimonium*: przekaz Pisma Świętego, tradycję chrześcijańską oraz nauczanie Kościoła, w tym papieża Jana Pawła II.

II

Znacznie więcej prac pochodzi z drugiego podokresu, a to głównie w związku z zamieszczeniem w kan. 1055 nowego KPK opisowej definicji małżeństwa.

Gdy chodzi o pojęcie małżeństwa, to znalazło się tutaj kilka publikacji. Tak więc Z. Grocholewski⁷ skupia swoją uwagę na wymiarze teologicznym małżeństwa, uznając je za fundament teologiczny prawodawstwa kościelnego. Po ukazaniu małżeństwa jako instytucji pochodzenia Bożego, dokonuje wnikliwej analizy kan. 1055 § 1 KPK, po czym omawia rolę konsensu małżeńskiego, charakter i znaczenie miłości małżeńskiej (szerzej), założenia antropologiczne prawa małżeńskiego oraz sakramentalność związku.

Analizie kan. 1055 §§ 1-2 KPK poświęcone jest studium J.

---

⁴ M. Żurowski, *Eklezjalny charakter małżeństwa i rodziny*, „Prawo Kanoniczne” (odtąd: PK) 21 (1978), nr 3-4, s. 105-116.

⁵ J. Gaudemet, *Zasada nierozzerwalności małżeństwa od początków chrześcijaństwa do XII wieku*, PK 21 (1978), nr 3-4, s. 17-135.

⁶ T. Pawluk, *Przesłanki nierozwiązalności małżeństwa*, PK 26 (1983), nr 1-2, s. 221-242.

⁷ Z. Grocholewski, *Sakrament małżeństwa: fundament teologiczny prawodawstwa kościelnego*, PK 40 (1997), nr 1-2, s. 176-200.

Laskowskiego⁸, w którym zwraca uwagę na bogactwo i złożoność rzeczywistości małżeńskiej.

Z kolei H. Stawniak⁹, sięgając m.in. do nauczania soborowego oraz do historii kształtowania się określenia małżeństwa w pracach Papieskiej Komisji do Rewizji KPK, wskazuje na charakter eklezjalno-wspólnotowy małżeństwa w świetle nowego KPK, nie pomijając jednocześnie wymiaru osobowego tej wspólnoty.

G. Dzierżon¹⁰ natomiast zajmuje się polemiką wokół kontraktualistycznej natury małżeństwa. Wychodząc od dominacji doktryny kontraktualistycznej w okresie od IX do XX stulecia, przedstawia jej krytykę podjętą przez próbujących lansować wizję personalistyczną teologów i kanonistów końca XIX wieku, podtrzymaną przez *Vaticanum II* i papieża Jana Pawła II. Jednocześnie zauważa, że jednak posoborowy KPK nie zrezygnował całkowicie z koncepcji kontraktualistycznej (kann. 1055 § 2, 1057 i 1097 § 2).

Interesujący wątek tematyczny podjął S. Świaczny¹¹, dotykając w swoim obszernym opracowaniu ontologicznych i antropologiczno-teologicznych podstaw instytucji małżeństwa w relacji do przymiotu nierozzerwalności w nauczaniu papieża Jana Pawła II. Po szerokim zaprezentowaniu małżeństwa jako „sakramentu pierwotnego”, zwraca uwagę na konsekwencje sakramentalnego wymiaru tego związku, po czym dochodzi do wniosku, że przymiot nierozzerwalności ma swoje źródło w „pierwotnej” sakramentalności oraz w godności sakramentalnej (u ochrzczonych).

Ewolucją pojęcia celu małżeństwa zajął się S. Kosowicz¹², przedstawiając ujęcie KPK z 1917 roku, a następnie rozwój doktryny teologiczno-kanonistycznej oraz Magisterium kościelnego w tym względzie (łącznie z nauczaniem Jana Pawła II), m.in. za sprawą osiągnięć nauk humanistycznych.

---

⁸ J. Laskowski, *Małżeństwo chrześcijańskie w świetle kan. 1055*, PK 34 (1991), nr 3-4, s. 135-146.

⁹ H. Stawniak, *Wspólnotowy charakter małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, PK 31 (1988), nr 3-4, s. 109-130.

¹⁰ G. Dzierżon, *Polemika wokół kontraktualistycznej natury małżeństwa*, PK 43 (2000), nr 1-2, s. 95-106.

¹¹ S. Świaczny, *Ontologiczne i antropologiczno-teologiczne podstawy instytucji małżeństwa w nauczaniu Jana Pawła II a przymiot nierozzerwalności małżeństwa*, PK 45 (2002), nr 3-4, s. 19-153.

¹² S. Kosowicz, *Ewolucja pojęcia celu małżeństwa*, PK 31 (1988), nr 3-4, s. 131-140.

Instytucjonalne cele małżeństwa w optyce biblijnej hermeneutyki papieża Jana Pawła II ukazał w swoim oryginalnym studium A. Pastwa¹³. Analizując nauczanie Papieża, szczególnie przemówienie do Roty Rzymskiej z 1 lutego 2001 roku (nawiązujące do jego katechez na temat małżeństwa), Autor doszedł do wniosku, iż Ojciec święty daje autentyczną interpretację skierowania małżeństwa ku jego naturalnym celom, odsłaniając przy tym teologiczno-antropologiczną głębię komunii małżeńskiej.

Jednemu z celów małżeństwa, jakim jest *bonum coniugum*, poświęca swoją publikację H. Stawniak¹⁴. Przedstawiając ewolucję w rozumieniu dobra małżonków od KPK (dobro to objęte było celami drugorzędnymi małżeństwa), poprzez nauczanie papieży Piusa XI i Piusa XII, dokumenty Soboru Watykańskiego II, doktrynę posoborową, prace Papieskiej Komisji do Rewizji KPK – aż do prawa współczesnego, dochodzi do przekonania, że *bonum coniugum* jest „czwartym” dobrem małżeństwa.

Natomiast na temat drugiego celu małżeństwa, jakim jest *bonum proles*, wypowiada się szeroko (59 s.) L. Świto¹⁵. Po przedstawieniu genezy pojęcia tego dobra oraz tradycyjnego rozumienia go, ukazuje ewolucję w jego pojmowaniu, odwołując się m.in. obficie do orzecznictwa rotalnego (do praw-obowiązków przypisywanych przez nie terminowi *bonum proles* należą: prawo do płodnego aktu, prawo do prokreacji, prawo do wychowania fizycznego).

Kwestią prawa-obowiązku zrodzenia i wychowania potomstwa zajął się także H. Stawniak¹⁶, referując stan prawny od KPK z 1917 roku oraz rozwój doktryny i stanowiska Magisterium kościelnego aż do Kodeksu Jana Pawła II. Znaczącym momentem jest tutaj akcentowanie – za *Vaticanum II* – potrzeby łącznego i równorzędnego traktowania obydwu celów małżeństwa.

Trzy prace odnoszą się do tematyki istotnych przymiotów małżeństwa, a więc jedności i nierozzerwalności.

---

¹³ A. Pastwa, *Instytucjonalne cele małżeństwa w optyce biblijnej hermeneutyki papieża Jana Pawła II*, PK 48 (2005), nr 1-2, s. 85-100.

¹⁴ H. Stawniak, *Problem „Bonum coniugum”*, PK 32 (1989), nr 1-2, s. 97-18.

¹⁵ L. Świto, *Istota bonum proles*, PK 45 (2002), nr 3-4, s. 53-105.

¹⁶ H. Stawniak, *Uprawnienie-obowiązek zrodzenia i wychowania potomstwa w świetle kanonicznego prawa małżeńskiego*, PK 32 (1989), nr 3-4, s. 126-142.

A. Pastwa¹⁷, wypowiadając się na temat obydwu przymiotów zauważa, że przymierze małżeńskie rodzi się w ścisłym związku z ontyczną strukturą osoby ludzkiej, jej dynamiką i celowością, zaś miłość małżeńska, trwała i wyłączna, stanowi fundamentalną zasadę i moc wspólnoty całego życia. W ten sposób także jedność i nierozzerwalność zyskują swój najgłębszy, teologiczno-antropologiczny fundament.

Z kolei B. Sitek¹⁸ jest autorem pracy na temat nierozzerwalności małżeństwa w nauczaniu Ojców Kościoła. Analizując to nauczanie, dochodzi do wniosku, iż wymieniony przymiot zajmował tutaj centralne miejsce. Podkreśla przy tym, że postrzegając małżeństwo jako szczególny dar Boga dany ludziom, Ojcowie Kościoła przypominali, iż człowiekowi nie wolno w niczym zmieniać tej rzeczywistości, m.in. w odniesieniu do nierozzerwalności.

W pracy H. Stawniaka¹⁹, poświęconej obydwu istotnym przymiotom małżeństwa (podaje się racje uzasadniające ich istnienie), pojawia się teza o dynamicznym walorze tychże przymiotów (umożliwiają budowanie wspólnoty małżeńskiej).

Jeśli chodzi o charakter sakramentalny małżeństwa, to należy tutaj wymienić prace A. Pastwy²⁰ i H. Stawniaka²¹. Pierwszy z nich zajął się teologicznym fundamentem sakramentalności małżeństwa (*in fieri* oraz *in facto esse*), upatrując go w oblubieńczo-odkupieńczym stosunku Chrystusa do Kościoła (istnieje głęboki związek sakramentalności małżeństwa z chrztem i Ewangelią, uwydatniający w pełni wpisanie małżeństwa w tajemnicę Kościoła). W publikacji drugiego z Autorów, na temat potrzeby jedności doktrynalnej sakramentalności małżeństwa, porusza się problem relacji wiary i sakramentu (w kontekście różnych opinii w tym względzie oraz wypowiedzi Magisterium kościelnego).

W odniesieniu do kwestii waloru prawnego miłości małżeńskiej,

---

¹⁷ A. Pastwa, *Teologiczno-antropologiczny fundament jedności i nierozzerwalności – istotnych przymiotów małżeństwa anonicznego*, PK 47 (2004), nr 1-2, s. 77-92.

¹⁸ B. Sitek, *Nierozwiązywalność małżeństwa w nauczaniu Ojców Kościoła*, PK 33 (1990), nr 3-4, s. 147-160.

¹⁹ H. Stawniak, *Jedność i nierozzerwalność małżeństwa*, PK 34 (1991), nr 1-2, s. 103-120.

²⁰ A. Pastwa, *Teologiczny fundament sakramentalności małżeństwa: in fieri oraz in facto esse*, PK 46 (2003), nr 3-4, s. 65-85.

²¹ H. Stawniak, *Ku jedności doktrynalnej sakramentalności małżeństwa*, PK 33 (1990), nr 3-4, s. 127-147.

na łamach „Prawa Kanonicznego” ukazały się dwa artykuły: J. Laskowskiego²² oraz R. Sztuchmiera²³. Obydwaj Autorzy przedstawiają opinie panujące na ten temat w doktrynie i w orzecznictwie (Sztuchmier omawia je bardzo szeroko, uwzględnia przy tym także stanowisko Magisterium Kościoła), stwierdzając, iż jakkolwiek *amor coniugalis* spełnia ważną rolę w życiu małżeńskim (mając walor psychologiczny), to jednak nie posiada znaczenia prawnego.

2. Przygotowanie do małżeństwa

I

Na temat przygotowania do zawarcia małżeństwa, obejmującego szereg zagadnień, spotykamy dwie prace: E. Muszalskiego²⁴ i J. Laskowskiego²⁵.

Muszalski opublikował obszerne studium historyczno-komparatystyczne na temat zapowiedzi przed zawarciem małżeństwa (cywilnego) w krajach europejskich, m.in. w Polsce (do rozbiorów, w okresie niewoli narodowej, po 1918 roku oraz w PRL).

Natomiast praca Laskowskiego stanowi zwięzły komentarz do Instrukcji Episkopatu Polski z 1975 roku o przygotowaniu do życia w małżeństwie i rodzinie (wraz z oceną) – z odniesieniami do uwarunkowań psycho-socjologicznych rodziny (akcentuje się tutaj szczególnie potrzebę „spoistości” małżeństwa).

II

Tylko dwa opracowania w omawianym obszarze tematycznym ukazały się w kwartalniku pod rządami nowego KPK.

R. Sobański²⁶ porusza kwestię wystawiania przez spowiednika zaświadczenia o odbytej spowiedzi przedślubnej. Nawiązując do odnośnych postanowień w tej materii synodów okresu międzywojennego i powojennego oraz do Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele

---

²² J. Laskowski, *Wartość prawna miłości*, PK 33 (1990), nr 1-2, s. 133-140.

²³ R. Sztuchmier, *Znaczenie prawne miłości małżeńskiej*, PK 38 (1995), nr 3-4, s. 87-117.

²⁴ E. Muszalski, *Zapowiedzi małżeństwa*, PK 12 (1969), nr 3-4, s. 257-292.

²⁵ J. Laskowski, *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do małżeństwa w świetle praw psycho-socjologii*, PK 19 (1976), nr 3-4, s. 53-63.

²⁶ R. Sobański, *Zaświadczenie o spowiedzi przedślubnej?*, PK 37 (1994), nr 3-4, s. 259-266.

katolickim z 5 września 1986 roku, odnosi się do nich krytycznie, rejestrowanie bowiem faktów dokonanych na forum wewnętrznym uznaje za coś niewłaściwego.

Przedmiotem pracy K. Dullaka²⁷ jest z kolei przygotowanie do sakramentu małżeństwa (dalsze, bliższe i bezpośrednie) w ujęciu ustawodawstwa synodalnego w Polsce w latach 1983-2001.

3. Przeszkody małżeńskie

I

Nieco więcej miejsca zajmuje problematyka przeszkód małżeńskich, której poświęcono siedem publikacji; wszystkie mają charakter źródłowych studiów historycznych.

W dwóch obszernych pracach B. Zuberta²⁸, mających za przedmiot przeszkodę wieku, Autor ukazuje znaczący wkład dekretów papieskich i nauki dekretystów i dekretalistów drugiej połowy XII stulecia (w pierwszej publikacji) oraz XIII wieku (w drugiej publikacji) w dzieło prawnego uregulowania *impedimentum aetatis*.

W. Panecki²⁹ natomiast skupia swoją uwagę na instytucji powtórnego małżeństwa (*secundae nuptiae*) w życiu i w prawie starożytnych chrześcijan. Analizując zasady prawa rzymskiego, opinie pisarzy łacińskich (m.in. Tertuliana), ustawodawstwo synodów oraz konstytucje cesarskie wykazuje, że powtórne małżeństwo, niechętnie widziane u Rzymian (okresu królewskiego i republiki), pod wpływem chrześcijaństwa zostało zaakceptowane.

Kształtowanie się przeszkody różności religii (związek katolika z heretykiem) w Kościele Bizantyjskim przedstawia w swojej rozprawie E. Przekop³⁰, zwracając uwagę na rolę synodu w Trullo (691), który stanowił formalną normę w tym zakresie.

---

²⁷ K. Dullak, *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa w ujęciu pokodeksowego ustawodawstwa synodalnego w Polsce do 2001 roku*, PK 44 (2004), nr 1-2, s. 62-76.

²⁸ B.W. Zubert, *Przeszkoda wieku do małżeństwa w dekretach papieskich i nauce prawa w drugiej połowie XII wieku*, PK 13 (1970), nr 3-4, s. 71-126; Tenże, *Przeszkoda wieku do małżeństwa w dekretach papieskich i literaturze kanonistycznej XIII wieku*, PK 14 (1971), nr 1-2, s. 123-166.

²⁹ W. Panecki, „*Secundae nuptiae*” w życiu i prawie starożytnych chrześcijan, PK 14 (1971), nr 1-2, s. 253-265.

³⁰ E. Przekop, *Przeszkoda różności religii w Kościele Bizantyjskim*, PK 14 (1971), nr 3-4, s. 33-68.

Wreszcie dwa opracowania E. Góreckiego³¹, poświęcone przeszkodzie uroczystej profesji zakonnej w Dekrecie Gracjana i nauce dekretystów (pierwsza praca) oraz w prawie dekretalów i nauce dekretalistów do Bonifacego VIII (druga praca), ukazują rozwój *impedimentum voti solemnitis* w okresie od XII do końca XIII wieku.

II

H. Stawniak³², w obszernym (38 s.) opracowaniu na temat niektórych wyzwań we współczesnym prawie małżeńskim porusza najpierw problem przeszkody impotencji, zastanawiając się, czy istnieją wystarczające racje za jej utrzymaniem w ustawodawstwie kościelnym (usiłuje wykazać, że natura małżeństwa nie uzasadnia tego *impedimentum*). Drugą kwestią podjętą przez Autora jest transseksualizm, rozpatrywany w kontekście zawarcia małżeństwa (dopuszczenie do zawarcia związku osoby przed operacją „zmiany płci” i po poddaniu się przez nią takiemu zabiegowi). Ewentualne zniesienie przeszkody impotencji Stawniak uważa za jednoczesne rozwiązanie problemu osób transseksualnych.

A. Ornatek³³ jest autorem rozprawy z zakresu historii prawa kanonicznego Kościołów Wschodnich na temat znaczenia kan. 72 (dot. przeszkody małżeńskiej różnej wiary) synodu w Trullo dla rozwoju dyscypliny tychże Kościołów i realizacji myśli ekumenicznej *Vaticanum II* w KKKW.

4. Zgoda małżeńska

I

Reguła, w myśl której dziedzina konsensu małżeńskiego należy do segmentów prawa małżeńskiego, które najbardziej skupiają

---

³¹ E. Górecki, *Małżeńska przeszkoda uroczystej profesji zakonnej w Dekrecie Gracjana i nauce dekretystów*, PK 17 (1974), nr 3-4, s. 73-95; Tenże, *Małżeńska przeszkoda uroczystej profesji zakonnej w prawie dekretalów i nauce dekretalistów do Bonifacego VIII*, PK 18 (1975), nr 1-2, s. 103-124.

³² H. Stawniak, *Niektóre wyzwania współczesności w kanonicznym prawie małżeńskim*, PK 44 (2001), nr 3-4, s. 125-162.

³³ A. Ornatek, *Znaczenie kanonu 72 synodu trullańskiego w rozwoju historycznym prawodawstwa Kościołów Wschodnich oraz realizacji myśli ekumenicznej Soboru Watykańskiego II w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich*, PK 24 (2003), nr 3-4, s. 247-262.

uwagę badawczą matrymonialistów, znalazła swoje potwierdzenie w kwartalniku „Prawo Kanoniczne”. Pod rządami KPK z 1917 roku trzeba odnotować tutaj 24 prace.

Wadą zgody małżeńskiej w postaci braku uświadomienia co do natury małżeństwa zajął się T. Pawluk³⁴. Analizując wymogi kan. 1082 § 1 KPK/1917 dotyczące tzw. wiedzy koniecznej, przedstawia również dyskusję kanonistów na temat zakresu tej wiedzy, uwzględnia także odnośny projekt nowego prawa małżeńskiego.

A. Stankiewicz³⁵, podejmując problem wpływu stanu odurzenia alkoholowego na ważność umowy małżeńskiej, podaje opis kliniczny owego odurzenia, a następnie omawia zasady oceny sądo-wo-psychiatrycznej przypadku w sprawach o nieważność małżeństwa z wymienionego tytułu oraz sposób przeprowadzenia w tym zakresie dowodu; przedstawia także ów tytuł w sytuacji zbiegu z innymi tytułami nieważności.

Spod pióra tego samego Autora³⁶ wyszło nowatorskie studium na temat homoseksualizmu jako przyczyny nieważności małżeństwa w świetle najnowszego orzecznictwa Roty Rzymskiej (1956-1976). Przedstawiając rozwój judykatury rotalnej w tej kwestii, Autor ukazuje, jak Rota usiłuje rozwiązać problem zakwalifikowania homoseksualizmu jako *causa nulltatis matrimonii* w sytuacji, w której KPK/1917 nie zna formalnego w tym względzie tytułu (najczęściej „podciaga” tego rodzaju przypadki pod kan. 1086 § 2).

E. Przekop³⁷ ogłosił obszerne opracowanie historyczne na temat błędu co do stanu niewolniczego kontrahenta w prawie rzymskim i w prawie germańskim, wskazując na podobieństwa i różnice w ujęciu obydwu systemów prawnych.

Błędowi faktycznemu co do przymiotu osoby (kan. 1083 § 2,

---

³⁴ T. Pawluk, *Brak uświadomienia co do natury małżeństwa a ważność kanonicznej umowy małżeńskiej*, PK 23 (1980), nr 3-4, s. 193-210.

³⁵ A. Stankiewicz, *Ważność umowy małżeńskiej zawartej w stanie odurzenia alkoholowego*, PK 10 (1967), nr 3-4, s. 275-299.

³⁶ Tenże, *Homoseksualizm jako przyczyna nieważności małżeństwa według najnowszej jurysprudencji rotalnej (1956-1976)*, PK 22 (1979), nr 3-4, s. 179-198.

³⁷ E. Przekop, *Geneza małżeńskiej przeszkody z błędu co do niewolniczego stanu współmałżonka w prawie rzymskim i germańskim*, PK 15 (1972), nr 1-2, s. 37-72.

n. 1 KPK/1917) poświęcił swoją pracę P. Skowronek³⁸, przytaczając trzy interpretacje ścisłe tej normy: św. Tomasza z Akwinu, Sancheza i św. Alfonsa Liguori, a także wskazując na tendencję – zauważalną w wyrokach Roty Rzymskiej oraz kościelnych trybunałów francuskich – do szerokiej wykładni przepisu.

Ceniony kanonista włoski P. Ciprotti³⁹ zamieścił w czasopiśmie warszawskim artykuł (w język łacińskim), w którym ustosunkował się do propozycji (schematu) Papieskiej Komisji do Rewizji KPK z 1975 roku w przedmiocie wpływu błędu i postępu na ważność małżeństwa. Odwołując się do rozwiązań przyjętych w kodeksach cywilnych różnych krajów (w odniesieniu do podstępu istnieje niewiele regulacji), stawia pytanie, czy zachodzi potrzeba „mnożenia” na forum kanonicznym rodzajów błędu jako tytułów nieważności małżeństwa.

Obficie przedstawiają się w „Prawie Kanonicznym” publikacje dotyczące symulacji zgody małżeńskiej. Autorem zdecydowanej ich większości (ośmiu prac) – odnoszą się one do symulacji całkowitej – jest M. Pastuszko. Są to studia mocno osadzone w historii, nowszej doktrynie i orzecznictwie rotalnym, poświęcone różnym aspektom symulacji całkowitej.

Dwie z tych prac służą wyjaśnieniu pojęcia symulacji całkowitej (przed KPK/1917 i w KPK/1917)⁴⁰, pozostałe zaś zawierają wnikliwą i krytyczną analizę: świadomości symulacji u symulanta (jest ona niezbędna)⁴¹; pozytywnego aktu woli, poprzez który dokonuje się symulacji⁴²; skutków symulacji (niezaistnienie małżeństwa, konflikt forum wewnętrznego i zewnętrznego, niezdolność symulanta do zaskarżenia nieważności małżeństwa, odpowiedzialność moralna symulanta, zobowiązanie spoczywające na symulancie naprawienia

---

³⁸ P. Skowronek, *Trzy interpretacje kanonu 1083 § 2, n. 1 KPK*, PK 22 (1979), nr 3-4, s. 157-177.

³⁹ P. Ciprotti, *Quid ex iure comparato de errore circa personam in matrimonio disci possit ad ius canonicum emendandum*, PK 20 (1977), nr 3-4, s. 167-176.

⁴⁰ M. Pastuszko, *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, PK 14 (1971), nr 3-4, s. 13-31; Tenże, *Pojęcie całkowitej symulacji małżeństwa przed Kodeksem Prawa Kanonicznego*, PK 22 (1979), nr 3-4, s. 135-156.

⁴¹ Tenże, *Świadomość symulacji u całkowicie symulującego zawarcie małżeństwa*, PK 17 (1974), nr 3-4, s. 97-106.

⁴² Tenże, *Positivus actus voluntatis excludens matrimonium (can. 1086 § 2 CJC)*, PK 18 (1975), nr 1-2, s. 89-101.

szkód)⁴³; podobieństwa i różnicy zachodzących między symulacją całkowitą a symulacją częściową⁴⁴; relacji symulacji całkowitej do innych braków konsensu małżeńskiego⁴⁵; wyroku rotalnego c. De Jorio z 10.11.1965 roku (dot. symulacji całkowitej)⁴⁶.

Na temat symulacji spotykamy ponadto dwie publikacje. Autorem jednej z nich – o dowodzie z dokumentów przy symulacji konsensu małżeńskiego – jest A. Stankiewicz⁴⁷ (zwraca uwagę m.in. na warunki uznania mocy dowodowej dokumentu prywatnego). Natomiast W. Góralski⁴⁸ opublikował pracę poświęconą wykluczeniu *bonum proles*, jako przyczynie nieważności małżeństwa w świetle nowszej jurysprudencji Roty Rzymskiej (omawia formy, sposoby i przymioty tego rodzaju symulacji oraz sposoby jej dowodzenia).

Trzy opracowania mają za przedmiot przymus i bojaźń, jako wadę zgody małżeńskiej.

Autorem pierwszego jest M. Wyszyński⁴⁹, a jest to obszerna (50 s.) rozprawa, w której wybitny romanista Uniwersytetu Wrocławskiego, w oparciu o źródła, ukazuje historię instytucji *metus reverentialis* w prawie rzymskim i w prawie kanonicznym, odnosząc się krytycznie do niektórych kwestii.

J. Krukowski⁵⁰ ogłosił pracę na temat kierunku rozwoju współczesnego orzecznictwa rotalnego w sprawach *nullitatis matrimonii* z tytułu przymusu i bojaźni, zwracając uwagę na ewolucję, jaka dokonała się w przyjmowaniu kryteriów bojaźni ciężkiej, a także w interpretacji wymogu, by jedynym sposobem uwolnienia się od przymusu było zawarcie małżeństwa. W tym samym nurcie

---

⁴³Tenże, *Skutki całkowitej symulacji małżeństwa*, PK 23 (1980), nr 3-4, s. 17-192.

⁴⁴Tenże, *Częściowa a całkowita symulacja małżeństwa*, PK 19 (1976), nr 3-4, s. 336-339.

⁴⁵Tenże, *Całkowita symulacja małżeństwa a inne braki zgody małżeńskiej*, PK 24 (1981), nr 1-2, s. 321-341.

⁴⁶Tenże, *O wyroku coram Arcturo e Jorio z 10 XI 1965*, PK 18 (1975), nr 3-4, s. 36-361.

⁴⁷A. Stankiewicz, *Dowód z dokumentów przy symulacji zgody małżeńskiej*, PK 24 (1981), nr 1-2, s. 163-174.

⁴⁸W. Góralski, „*Exclusio boni proles*” jako przyczyna nieważności małżeństwa w świetle nowszej jurysprudencji rotalnej, PK 18 (1975), nr 3-4, s. 101-122.

⁴⁹M. Wyszyński, „*Metus reverentialis*” w rzymskim i kanonicznym prawie małżeńskim, PK 4 (1961), nr 1-4, s. 223-272.

⁵⁰J. Krukowski, *Kierunek rozwoju współczesnej jurysprudencji Roty Rzymskiej w sprawach małżeńskich z tytułu przymusu i bojaźni*, PK 14 (1971), nr 1-2, s. 205-224.

sytuuje się artykuł W. Góralskiego⁵¹, w którym zajął się dowodem pośrednim (z awersji wobec współkontrahenta) w orzeczeniach rotalnych w sprawach o nieważność małżeństwa z tytułu *vis et metus* z lat 1958-1962.

Dwie publikacje odnoszą się z kolei do małżeństwa zawieranego pod warunkiem. Ich autorami są: J. Laskowski⁵² i M. Żurowski⁵³.

Pierwszy z nich prezentuje nowsze orzecznictwo rotalne w przedmiocie małżeństwa warunkowego, zwraca się tutaj szczególnie uwagę na kryteria ustalenia istnienia warunku oraz na warunek przeciwny nierozzerwalności małżeństwa.

Natomiast przedmiotem studium drugiego Autora jest aktualna problematyka aktu warunkowego. Charakteryzując naturę takiego aktu, Żurowski szerzej omawia propozycję zawartą w schemacie Papieskiej Komisji do Rewizji KPK odnoszącą się do wpływu warunku *de futuro* na ważność małżeństwa (opowiada się za rozwiązaniem prawa Kościołów Wschodnich, gdzie istnieje zwykły zakaz zawierania małżeństwa pod warunkiem).

M. Żurowski jest ponadto autorem dwóch opracowań nawiązujących do najnowszego orzecznictwa Roty Rzymskiej w przedmiocie innych tytułów nieważności małżeństwa dotyczących konsensu małżeńskiego. W pierwszym z nich⁵⁴ porusza problematykę związaną z ograniczeniem wolności wewnętrznej (w sposób bezpośredni i pośredni), m. in. wskutek zaburzeń psychicznych. W drugiej zaś, obszernej (41 s.) publikacji⁵⁵, zajął się przedmiotem zgody małżeńskiej i relacją do niego zdolności do rozeznania oceniającego oraz wypełnienia obowiązków małżeńskich (szeroko zaprezentowano tutaj pojęcie zarówno *discretio iudicii*, jak i *incapacitas*).

Niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich, jako tytuł nieważności małżeństwa, stała się przedmiotem studium

---

⁵¹ W. Góralski, *Dowód pośredni w sprawach o nieważność małżeństwa z tytułu przymusu i bojaźni w wyrokach Roty Rzymskiej z lat 1958-1962*, PK 16 (1973), nr 3-4, s. 285-296.

⁵² J. Laskowski, *Małżeństwo zawierane warunkowo w świetle wyroków Roty Rzymskiej*, PK 24 (1981), nr 1-2, s. 175-188.

⁵³ M. Żurowski, *Aktualna problematyka aktu warunkowego*, PK 18 (1975), nr 3-4, s. 87-99.

⁵⁴ Tenże, *Problematyka związana z ograniczeniem wolności wewnętrznej w świetle nowych wyroków rotalnych*, PK 24 (1981), nr 1-2, s. 149-161.

⁵⁵ Tenże, *Przedmiot zgody małżeńskiej i zdolność do wypełnienia obowiązków w ocenie umysłu poprzedzającej rozważną decyzję nupturienta*, PK 26 (1983), nr 1-2, s. 243-283.

M. Fąki⁵⁶, w którym analizuje zaproponowany przez Papieską Komisję do Rewizji KPK zapis (przyszły kan. 1095, nn. 1-3), a w szczególności jego n. 3 (*incapacitas*), uwzględniając orzecznictwo rotalne (stosujące ów tytuł nieważności już od pewnego czasu) i doktrynę.

II

Znacznie więcej publikacji dotyczących zgody małżeńskiej pojawiło się w kwartalniku po promulgowaniu przez papieża Jana Pawła II nowego KPK, w którym ta właśnie dziedzina została znacząco wzbogacona w stosunku do KPK z 1917 roku. Ze zrozumiałych względów największe zainteresowanie wzbudził kan. 1095, nn. 1-3, sankcjonujący trzy formy niezdolności konsensualnej. W obszarze tym znalazło się w „Prawie Kanonicznym” aż 13 prac.

W odniesieniu do kan. 1095, n. 2 KPK (poważny brak rozeznania oceniającego co istotnych praw i obowiązków małżeńskich wzajemnie przyjmowanych i przekazywanych) prekursorem był M. Żurowski⁵⁷. Stawiając w swoim artykule problem rozeznania oceniającego, wyjaśnił to pojęcie, wskazał na przedmiot *discretio iudicii* oraz zatrzymał się na domniemaniu o posiadaniu takiego rozeznania i jego relacji do możliwego stanu faktycznego.

W. Góralski opublikował z tego zakresu trzy prace. W pierwszej⁵⁸ omawia elementy podmiotowe *discretio iudicii* (poznanie przedmiotu konsensu, ocena krytyczna tego przedmiotu, wolność wewnętrzna), przypisując mu charakter konstytutywny. Natomiast w drugiej⁵⁹ i trzeciej⁶⁰ prezentuje i komentuje orzeczenia rotalne – odpowiednio: wyrok c. Bruno z 23 lutego 1990 roku, powzięty z tytułu nn. 2 i 3 kanonu, oraz dekret c. Giannecchini z 18 II 1986 roku, wydany z kan. 1095, nn. 2 i 3 oraz z kan. 1101 § 2 KPK.

---

⁵⁶ M. Fąka, *Niezdolność do przyjęcia istotnych obowiązków małżeńskich jako tytuł nieważności małżeństwa*, PK 25 (1982), nr 1-2, s. 245-265.

⁵⁷ M. Żurowski, *Problem rozeznania oceniającego*, PK 28 (1985), nr 3-4, s. 3-15.

⁵⁸ W. Góralski, *Elementy podmiotowe rozeznania oceniającego co do istotnych praw i obowiązków małżeńskich (kan. 1095, n. 2 KPK)*, PK 48 (2005), nr 1-2, s. 25-33.

⁵⁹ Tenże, *Poważny brak rozeznania oceniającego oraz niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (kan. 195, nn. 2-3) w świetle wyroku Roty Rzymskiej z 23 II 1990 roku c. Bruno*, PK 35 (1992), nr 3-4, s. 147-159.

⁶⁰ Tenże, *Dekret Roty Rzymskiej c. Mario Giannecchini z 18 II 1986 r. w sprawie o nieważność małżeństwa (z kan. 1101 § 2 i kan. 1095, nn. 2-3)*, PK 33 (1990), nr 3-4, s. 161-172.

Dwa numery kan. 1095 (2 i 3) stały się przedmiotem publikacji R. Sztuchmiera⁶¹, w której omawia kwestię orzekania w sprawach z tychże numerów kanonu, określając podobieństwa i różnice obydwu figur niezdolności konsensualnej oraz wskazując na sposób dowodzenia w tego rodzaju sprawach.

Odnosnie do n. 3 kanonu jako pierwszy wypowiedział się na łamach czasopisma M. Żurowski⁶², referując poszczególne elementy nowej normy prawnej (po dokonaniu zwięzłej charakterystyki wszystkich trzech form niezdolności konsensualnej).

Problem przymiotu trwałości *incapacitas* poruszył W. Góralski⁶³, przedstawiając stanowisko Roty Rzymskiej w tym względzie oraz zdecydowanie opowiadając się przeciwko takiemu wymogowi (postawił także pytanie, czy impotencja niemająca cechy trwałości stanowi *incapacitas*).

Całościowy komentarz do kan. 1095, n. 3 KPK przedstawił H. Stawniak⁶⁴, analizując poszczególne komponenty normy prawnej (łącznie z istotnymi obowiązkami małżeńskimi).

Z kolei S. Kosowicz⁶⁵ jest autorem pracy na temat zaburzeń psychicznych ograniczających wykonywanie zobowiązań powziętych w akcie zgody małżeńskiej, w której – uwzględniając stanowisko judykatury rotalnej – koncentruje się na zdolności/niezdolności do życia we wspólnocie, zrodzenia i wychowania potomstwa oraz wzajemnego doskonalenia się stron.

Spod pióra W. Wenza⁶⁶ wyszło studium komparatystyczne o prawnej zdolności osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym, co wiąże się – gdy chodzi o prawo kanoniczne – z ewentualną *incapacitas*.

Zagadnienie wolności wewnętrznej w kanonistyce okresu poso-

---

⁶¹ R. Sztuchmier, *Rozsądzanie spraw z tytułów brak rozeznania i niezdolności podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich*, PK 44 (2001), nr 3-4, s. 225-238.

⁶² M. Żurowski, *Niezdolność do podjęcia obowiązków małżeńskich z przyczyn psychicznych*, PK 29 (1986), nr 3-4, s. 153-162.

⁶³ W. Góralski, *Czy „incapacitas assumendi” powinna być trwała?*, PK 37 (1994), nr 3-4, s. 247-257.

⁶⁴ H. Stawniak, *Niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich z przyczyn natury psychicznej (n. 3 kan. 1095 KPK)*, PK 48 (2005), nr 1-2, s. 35-47.

⁶⁵ S. Kosowicz, *Zaburzenia psychiczne ograniczające wykonanie zobowiązań powziętych w akcie zgody małżeńskiej*, PK 29 (1986), nr 1-2, s. 217-226.

⁶⁶ W. Wenz, *Prawna zdolność osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w polskim systemie prawnym i porządku kanonicznym*, PK 48 (2005), nr 3-4, s. 135-150.

borowego przedstawił S. Kosowicz⁶⁷, wykazując, że ograniczenie tej wolności może powodować niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich.

Syntetyczne opracowanie na temat niezdolności konsensualnej we wszystkich trzech jej odmianach (kan. 1095, nn. 1-3) opublikował W. Góralski⁶⁸, wskazując na odrębność i autonomię każdej z tych figur oraz na wspólną ich cechę: zaburzenia psychiczne. Natomiast R. Sobański⁶⁹ ogłosił oryginalną pracę o dylematach przy stosowaniu kan. 1095 KPK.

Dwie prace, których autorem jest W. Góralski, odnoszą się z kolei do kan. 1097 § 2 KPK (błąd co do przymiotu osoby). Pierwsza z nich⁷⁰ to komentarz do wyroku c. Palestro z 22 maja 1991 roku, jaki zapadł z tego tytułu nieważności małżeństwa (przedmiotem błędu była zdolność kobiety do zrodzenia potomstwa). W drugiej⁷¹ zaś wymieniony kanon został zaprezentowany szerzej, bo w świetle orzecznictwa rotalnego w ogóle (historia kanonu, błąd jako podstawa tytułu nieważności, przedmiot błędu, dowodzenie).

W. Góralski⁷² zajął się poza tym porównaniem przedmiotu błędu, o którym w kan. 1097 § 2, z przedmiotem błędu określonym w kan. 1098 KPK (błąd spowodowany podstępem). Wskazując na zachodzące tutaj podobieństwa i różnice zauważa, że usankcjonowanie przez ustawodawcę w obu przypadkach nieważności małżeństwa stanowi wyraz hołdowania personalistycznej wizji małżeństwa.

Na temat kan. 1098 KPK ukazały się w kwartalniku trzy prace prezentujące tę nową normę prawną, od dawna postulowaną w doktrynie i orzecznictwie.

---

⁶⁷ S. Kosowicz, *Zagadnienie wolności wewnętrznej w kanonistyce okresu posoborowego*, PK 32 (1989), nr 1-2, s. 119-126.

⁶⁸ W. Góralski, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa według kan. 1095, nn. 1-3 KPK. Próba syntezy*, PK 39 (1996), nr 3-4, s. 25-42.

⁶⁹ R. Sobański, *Dylematy przy stosowaniu kanonu 1095*, PK 48 (2005), nr 1-2, s. 49-55.

⁷⁰ W. Góralski, *Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 w świetle wyroku Roty Rzymskiej z 22 V 1991 roku c. Palestro)*, PK 36 (1993), nr 1-2, s. 131-143.

⁷¹ Tenże, *Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 w świetle orzecznictwa Roty Rzymskiej)*, PK 36 (1993), nr 3-4, s. 109-120.

⁷² Tenże, *Qualitas personae jako przedmiot błędu w kann. 1097 § 2 i 1098 KPK*, PK 45 (2002), nr 3-4, s. 23-52.

M. Rola⁷³ omawia nowy tytuł nieważności małżeństwa w aspekcie aktualnej praktyki sądowej, zwraca więc uwagę na praktyczne stosownie kanonu. Z kolei W. Góralski⁷⁴ ilustruje stosowanie kan. 1098 KPK w swoim komentarzu do wyroku Roty Rzymskiej c. Burke z 25 października 1990 roku. Natomiast szerszą (32 s.) analizę *deceptio dolosa*, jako wady zgody małżeńskiej, przeprowadza P. Majer⁷⁵, uwzględniając wszystkie komponenty tej figury prawnej.

Kan. 1099 KPK (błąd prawny) stał się przedmiotem studiów A. Stankiewicza⁷⁶ i G. Leszczyńskiego⁷⁷. Pierwszy z ich przedstawia walor błędu prawnego w okresie przed KPK z 1917 roku, w KPK/1917, w doktrynie i w orzecznictwie po KPK/1917, w pracach Papieskiej Komisji do Rewizji KPK oraz w ujęciu KPK z 1983 roku. Natomiast drugi z Autorów, charakteryzując ujęcie normy prawnej w dawnej i nowej kodyfikacji, akcentuje autonomiczność tego tytułu nieważności (m.in. w stosunku do tytułu symulacji konsensu).

Ponadto, w obszarze zgody małżeńskiej znalazło się pięć prac, poświęconych różnorodnym kwestiom.

Autorem dwóch z tych publikacji jest W. Góralski – jednej⁷⁸ o zadaniach psychologa w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle wymogów nowego prawa małżeńskiego (głównie z kan. 1095, nn. 1-3 KPK), oraz drugiej⁷⁹ na temat systematyki tytułów nieważności małżeństwa w zakresie konsensu w nowym KPK (niezdatność do powzięcia konsensu, brak konsensu, wady konsensu, niezachowanie formalności związanych z wyrażeniem konsensu).

Dwie publikacje ogłosił R. Szychmiller: o znaczeniu osobowo-

---

⁷³ M. Rola, *Podstępne wprowadzenie w błąd jako przyczyna nieważności małżeństwa w aktualnej praktyce sądowej*, PK 29 (1986), nr 1-2, s. 203-216.

⁷⁴ W. Góralski, *Podstępne wprowadzenie w błąd (kan. 1098 KPK) na podstawie wyroku Roty Rzymskiej c. Burke z 25 X 1990 roku*, PK 38 (1995), nr 1-2, s. 3-11.

⁷⁵ P. Majer, *Podstępne wprowadzenie w błąd (kan. 1098 KPK) jako wada zgody małżeńskiej*, PK 41 (1998), nr 1-2, s. 115-147.

⁷⁶ A. Stankiewicz, *Błąd co do istotnych przymiotów i sakramentalności małżeństwa*, PK 28 (1985), nr 3-4, s. 17-31.

⁷⁷ G. Leszczyński, *Błąd determinujący wolę (kan. 1099 KPK)*, PK 48 (2005), nr 1-2, s. 73-83.

⁷⁸ W. Góralski, *Zadania psychologa w sprawach o nieważność małżeństwa w świetle wymogów nowego prawa małżeńskiego*, PK 29 (1986), nr 3-4, s. 163-172.

⁷⁹ Tenże, *Systematyka tytułów nieważności małżeństwa w zakresie zgody małżeńskiej w KPK z 1983 r.*, PK 35 (1992), nr 1-2, s. 201-211.

ści kandydata do małżeństwa w świetle obowiązującego prawa kanonicznego⁸⁰ (głównie kan. 1095, nn. 1-3 KPK) oraz o dowodzeniu nieważności małżeństwa (z tytułów dot. konsensu) w świetle dyskusji kanonistów⁸¹ (podczas pięciu sympozjów, krajowych i zagranicznych, w latach 1997-1998).

Szósta praca wyszła spod pióra S. Kosowicza⁸², który ukazał (zwięźle) ewolucję pojęcia zdolności do zawarcia małżeństwa w świetle wyroków Roty Rzymskiej bieżącego stulecia (XX). Ewolucję tę Autor ukazał analizując owe orzeczenia (od 1940 roku), torujące drogę do sformułowania przyszłego kan. 1095 KPK.

5. Forma zawarcia małżeństwa

Jak już wyżej wspomniano, tematyka formy zawarcia małżeństwa została podjęta w kwartalniku dopiero pod rządami KPK z 1983 roku. Dysponujemy tutaj pięcioma publikacjami, poświęconymi różnorodnym kwestiom.

T. Pawluk⁸³, w swoim obszernym (30 s.) studium komentuje przepisy nowego KPK w odniesieniu do formy zwyczajnej i nadzwyczajnej, po czym omawia inne, pozostałe kwestie, uregulowane w rozdziale V – *De forma canonica*.

W. Góralski⁸⁴ opublikował pracę na temat dyspensy od formy kanonicznej w świetle KPK (w niebezpieczeństwie śmierci, w odniesieniu do małżeństwa mieszanego *sensu stricto i sensu lato*, przy uważnieniu w związku).

Zwyczajną formą zawarcia małżeństwa zajął się w swoim opracowaniu J. Rapacz⁸⁵, uwzględniając swoim komentarzu wszystkie elementy składające się na całość tej formy, a także klasy-

---

⁸⁰ R. Szytchmiller, *Znaczenie osobowości kandydata do małżeństwa w świetle obowiązującego prawa kanonicznego*, PK 40 (1997), nr 1-2, s. 201-217.

⁸¹ Tenże, *Dowodzenie nieważności małżeństwa w świetle dyskusji kanonistów w latach 1997-1998*, PK 42 (1999), nr 1-2, s. 179-190.

⁸² S. Kosowicz, *Ewolucja pojęcia zdolności do zawarcia małżeństwa w świetle wyroków rotalnych bieżącego stulecia*, PK 31 (1988), nr 1-2, s. 139-146.

⁸³ T. Pawluk, *Forma zawarcia małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, PK 27 (1984), nr 1-2, s. 42-71.

⁸⁴ W. Góralski, *Dyspensa od formy zawarcia małżeństwa w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, PK 31 (1988), nr 1-2, s. 87-99.

⁸⁵ J. Rapacz, *Zwyczajna forma zawarcia małżeństwa według Kodeksu Jana Pawła II*, PK 41 (1998), nr 1-2, s. 239-258.

fikując wymogi do ważnej i do godziwej asystencji świadka kwalifikowanego.

Przedmiotem wypowiedzi R. Sobańskiego⁸⁶ jest odpowiedź na pytanie, czy proboszcz parafii wojskowej może delegować uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa. Udzielając na o pytanie odpowiedzi negatywnej (w drodze głębszej analizy przepisów), Autor zwraca uwagę, iż kan. 1111 § 1 mówi wyłącznie o proboszczu terytorialnym.

Wreszcie W. Góralski⁸⁷ jest autorem publikacji na temat formy zawarcia małżeństwa w trybie art. 1 § 2 K.R.O. (tzw. małżeństwa konkordatowego), konkordatowego której omawia przesłanki do zawarcia związku oraz przepisana w tym względzie procedurę.

6. Małżeństwa mieszane

I

W okresie od 1958 do 1983 roku, na temat małżeństw mieszanych spotkać można trzy prace.

J. Glemp⁸⁸ porusza niektóre zagadnienia związane z zastosowaniem do warunków polskich *motu proprio* papieża Pawła VI *Matrimonia mixta* z 1970 roku. Jest to komentarz do odnośnych postanowień „Wskazań” Episkopatu Polski z 1 kwietnia 1971 roku, wprowadzających w życie dyspozycje dokumentu papieskiego (m.in. w zakresie dyspensy od przeszkód małżeńskich i formy kanonicznej).

Autorem oryginalnego studium (z 1978 roku, w języku łacińskim) na temat prawa, którym powinno rządzić się małżeństwo akatolików ochrzczonych po promulgowaniu nowego KPK, jest U. Navarrete⁸⁹. Ten wybitny kanonista hiszpański, omawiając krytycznie propozycję schematu Papieskiej Komisji do Rewizji KPK odnośnie do małżeństwa akatolików ochrzczonych (wyjmu-

---

⁸⁶ R. Sobański, *Czy proboszcz parafii wojskowej może delegować uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa?*, PK 44 (2001), nr 1-2, s. 13-20.

⁸⁷ W. Góralski, *Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 1 K.R.O.*, PK 46 (2003), nr 1-2, s. 91-110.

⁸⁸ J. Glemp, *Niektóre zagadnienia związane z zastosowaniem motu proprio „Matrimonia mixta” do warunków krajowych*, PK 15 (1972), nr 1-2, s. 19-36.

⁸⁹ U. Navarrete, *De iure quo regatur oportet matrimonium acatholicorum baptisatorum post futurum Codicem promulgatum*, PK 21 (1978), nr 3-4, s. 97-104.

je ich jedynie od przeszkód małżeńskich pochodzenia kościelnego oraz od formy kanonicznej), zgłasza postulat, w myśl którego w normach ogólnych powinna znaleźć się zasada generalna (podobna do zasady przyjętej w Kościołach Wschodnich), która stanowiłaby, iż wspólnoty kościelne niemające pełnej jedności z Kościołem katolickim, mają możliwość rządzenia się własną dyscypliną (wówczas nie potrzeba by niczego w tym względzie dodawać w prawie małżeńskim). Gdyby zaś w normach ogólnych tego rodzaju zasada nie znalazła się, powinna być pomieszczona w prawie małżeńskim.

J. Krzywda⁹⁰ ogłosił studium na temat ewolucji wymogów stawianych katolikowi zawierającemu małżeństwo mieszane w świetle KPK i prawa posoborowego. Swoją uwagę skupia przede wszystkim na formach i sposobach składania rękojmi, ukazując rozwój tej instytucji od KPK, poprzez nauczanie Soboru Watykańskiego II, debatę na Synodzie Biskupów w 1967 roku, aż do *motu proprio Matrimonia mixta*.

II

W zaledwie jednej publikacji zrealizowanej w okresie obowiązywalności KPK z 1983 roku, której autorem jest W. Góralski⁹¹ została przedstawiona ewolucja ustawodawstwa Kościoła Łacińskiego w przedmiocie małżeństwa katolika z nieochrzczonym (od czasów Kościoła pierwotnego aż do KPK z 1983 łącznie).

7. Rozwiązanie i uważnienie małżeństwa

Jak już wyżej nadmieniono, tematyka rozwiązania i uważnienia małżeństwa występuje wyłącznie w podokresie, w którym obowiązywał KPK Jana Pawła II. Odnotowano tutaj zaledwie dwie publikacje.

S. Świaczny⁹² jest autorem opracowania na temat wykonywania

---

⁹⁰ J. Krzywda, *Ewolucja wymogów stawianych katolikowi w małżeństwie mieszanym w świetle norm Kodeksu i prawa posoborowego*, PK 23 (1980), nr 1-2, s. 185-199.

⁹¹ W. Góralski, *Ewolucja ustawodawstwa Kościoła Łacińskiego w przedmiocie małżeństwa katolika z nieochrzczonym*, PK 49 (2006), nr 1-2, s. 139-170.

⁹² S. Świaczny, *Wykonywanie władzy przez Kościół nad węzłem małżeńskim nieochrzczonych. Związki aktualnej normatywy w doktrynie na przestrzeni pierwszego tysiąclecia*, PK 43 (2000), nr 3-4, s. 253-272.

przez Kościół władzy nad węzłem małżeństw osób nieochrzczonych na przestrzeni pierwszego tysiąclecia. Wychodząc od „rady św. Pawła” (1 Kor 7, 10-16), referuje tutaj opinie Ojców Kościoła i innych pisarzy chrześcijańskich (od II do XI wieku) na temat tego tekstu, podaje jego interpretację dokonywaną przez synody i sobory (od IV do XI stulecia) oraz przytacza wypowiedzi papieży w tym względzie (rozwiązywania małżeństwa nieochrzczonych).

Natomiast T. Pawluk⁹³ podejmuje zagadnienie kanonicznego uważnienia (zwykłego i w związku) małżeństwa w regulacji KPK z 1983 roku.

8. Inne kwestie

I

Wśród dwudziestu prac, które w pierwszym podokresie zostały opublikowane w „Prawie Kanonicznym”, trzy mają charakter historyczny, dwie dotyczą posoborowej reformy prawa małżeńskiego, czternaście zaś stanowi prezentację wybranych wyroków Roty Rzymskiej.

W rzędzie opracowań z zakresu historii prawa, jako pierwsze ukazało się bardzo obszerne (72 s.), oparte na oryginalnych źródłach, studium W. Rymarza⁹⁴, poświęcone kwestii zawierania małżeństw przez Polaków na ziemiach włączonych do Rzeszy oraz przez robotników polskich w Niemczech w latach 1939-1945.

Z kolei M. Żurowski⁹⁵ jest autorem pracy na temat wpływów chrześcijaństwa (prawa kanonicznego) na pierwotne prawo polskie (głównie zwyczajowe) w sprawach małżeńskich (od przyjęcia przez Polskę chrztu do przełomu XIII/XIV stulecia).

Trzecią publikacją jest rozprawa H. Kupiszewskiego⁹⁶, w której analizuje klasyczne prawo rzymskie w odniesieniu do stosunków majątkowych między narzeczonymi, skupiając się w sposób szczególny na instytucji posagu (*dos*) i darowizny (*donatio*).

⁹³ T. Pawluk, *Kanoniczne uważnienie małżeństwa*, PK 29 (1986), nr 3-4, s. 137-152.

⁹⁴ W. Rymarz, *Zawieranie małżeństwa na ziemiach włączonych do Rzeszy oraz przez robotników polskich w Niemczech w latach 1939-1945*, PK 6 (1963), nr 1-4, s. 361-432.

⁹⁵ M. Żurowski, *Wpływy chrześcijańskie na pierwotne prawo polskie w sprawach małżeńskich*, PK 18 (1975), nr 1-2, s. 73-87.

⁹⁶ H. Kupiszewski, *Stosunki majątkowe między narzeczonym w prawie rzymskim klasycznym („dos” i „donatio”)*, PK 20 (1977), nr 3-4, s. 263-282.

Gdy chodzi o posoborową reformę prawa małżeńskiego, to U. Navarrete⁹⁷ opublikował (w języku łacińskim) artykuł prezentujący posoborowe schematy przygotowywanego prawa małżeńskiego, wypracowane przez Papieską Komisję do Rewizji KPK, sygnalizując kwestie dyskutowane w doktrynie. Ten sam wątek tematyczny podjął pięć lat później (pace Papieskiej Komisji były bardziej zawansowane) J. Rybczyk – w dwóch pracach stanowiących spójną całość (pierwsza objęła kann. 1012-103, druga zaś 1035-1080 KPK)⁹⁸.

Spośród czternastu publikacji poświęconych prezentacji niektórych wyroków (we fragmentach podanych w tłumaczeniu na język polski) aż 13 przygotował K. Karłowski, w stałej rubryce pt. „Z najnowszych wyroków Roty Rzymskiej”⁹⁹. Autorem jednej pracy, omawiającej orzeczenie rotalne dotyczące wpływu bojaźni przed utratą dobrego imienia na ważność małżeństwa, jest T. Pieronek¹⁰⁰.

II

Pod rządami KPK z 1983 roku ukazało się 9 prac o zróżnicowanej tematyce: trzy są komentarzami do przemówień papieża Jana Pawła II do Roty Rzymskiej, dwie dotyczą udziału małżonków w wykonywaniu posługi kościelnej, dwie są poświęcone prawu partykularnemu, jedna historii prawa, jedna prawu do zawarcia małżeństwa w systemie praw człowieka oraz jedna godności osoby ludzkiej w prawie małżeńskim.

Komentarze do alokucji papieskich do Roty Rzymskiej opublikowali: M. Żurowski¹⁰¹ (do przemówienia z 1987 roku); H. Staw-

---

⁹⁷ U. Navarrete, *Mutationes et praevisae innovationes in iure matrimoniali*, PK 15 (1972), nr 1-2, s. 3-17.

⁹⁸ J. Rybczyk, *Projekt reformy prawa małżeńskiego*, PK 20 (1977), nr 1-2, s. 149-165; Tenże, *Projekt reformy prawa małżeńskiego – cd.*, PK 20 (1977), nr 3-4, s. 201-211.

⁹⁹ K. Karłowski, *Z najnowszych wyroków Roty Rzymskiej*, PK 3 (1960), nr 3-4, s. 389-395; 5 (1962), nr 1-2, s. 281-290; 8 (1965), nr 1-2, s. 151-162; 9 (1966), nr 3-4, s. 475-486; 10 (1967), nr 3-4, s. 409-410; 11 (1968), nr 1-2, s. 354-358; 11 (1968), nr 3-4, s. 379-383; 12 (1969), nr 1-2, s. 377-391; 13 (1970), nr 3-4, s. 419-428; 14 (1971), nr 3-4, s. 385-392; 15 (1972), nr 3-4, s. 323-328; 16 (1973), nr 3-4, s. 425-429; 17 (1974), nr 1-2, s. 236-244.

¹⁰⁰ T. Pieronek, *Bojaźń przed utratą dobrego imienia a ważność małżeństwa*, PK 14 (1971), nr 3-4, s. 392-396.

¹⁰¹ M. Żurowski, *Refleksje w związku z przemówieniem Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 5 lutego 1987 r.*, PK 31 (1988), nr 3-4, s. 99-107.

niak¹⁰² (do przemówienia z 1991 roku) i W. Góralski¹⁰³ (do przemówienia z 1995 roku).

Autorem dwóch opracowań na temat udziału małżonków-rodziców w kościelnej posłudze uświęcania (pierwsze)¹⁰⁴ oraz w kościelnej posłudze nauczania (drugie)¹⁰⁵ jest H. Stawniak.

Gdy chodzi o prawo partykularne (Kościoła w Polsce), to Z. Janczewski¹⁰⁶, w swoim bardzo obszernym studium (68 s.) komentuje m.in. przepisy Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim z dnia 5 września 1986 roku. Natomiast J. Dyduch¹⁰⁷ ogłosił oryginalną pracę na temat troski kard. Karola Wojtyły o małżeństwo i rodzinę w świetle sprawozdań z odbytych przez niego wizytacji kanonicznych w archidiecezji krakowskiej.

Problem prawa do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w europejskim systemie praw człowieka w relacji do związków homoseksualnych poruszył na łamach kwartalnika T. Płoski¹⁰⁸.

Wreszcie W. Góralski¹⁰⁹ opublikował opracowanie o poszanowaniu godności osoby ludzkiej w kanonicznym prawie małżeńskim (w obszarze przeszkód małżeńskich, konsensu małżeńskiego, formy kanonicznej oraz innych obszarów ustawodawstwa małżeńskiego zawartego w KPK z 1983 roku).

---

¹⁰² H. Stawniak, *Ewangelizacja kultury małżeństwa (Rozważania w świetle papieskiego przemówienia do Roty)*, PK 35 (1992), nr 1-2, s. 189-200.

¹⁰³ W. Góralski, *Osoba ludzka jako centralny punkt odniesienia dla wymiaru sprawiedliwości. Sprawiedliwość a sumienie indywidualne (Ze spotkania papieża Jana Pawła II z Trybunałem Roty Rzymskiej 10 II 1995 r.)*, PK 38 (1995), nr 3-4, s. 3-10.

¹⁰⁴ H. Stawniak, *Udział małżonków-rodziców w kościelnej posłudze uświęcania*, PK 36 (1993), nr 3-4, s. 121-136.

¹⁰⁵ Tenże, *Udział małżonków-rodziców w kościelnej posłudze nauczania*, PK 37 (1994), nr 1-2, s. 163-180.

¹⁰⁶ Z. Janczewski, *Prawodawstwo Konferencji Episkopatu Polski i Prymasa Kard. Stefana Wyszyńskiego w zakresie sakramentów w służbie wspólnoty: święceń i małżeństwa*, PK 42 (1999), nr 1-2, s. 76-143.

¹⁰⁷ J. Dyduch, *Troska o małżeństwo i rodzinę w sprawozdaniach z wizytacji kanonicznych kardynała Karola Wojtyły*, PK 42 (1999), nr 3-4, s. 199-213.

¹⁰⁸ T. Płoski, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w europejskim systemie praw człowieka a związki homoseksualne*, PK 42 (1999), nr 1-2, s. 243-254.

¹⁰⁹ W. Góralski, *Poszanowanie godności osoby ludzkiej w kanonicznym prawie małżeńskim*, PK 40 (1997), nr 1-2, s. 45-55.

Zakończenie

Zaprezentowane prace z zakresu prawa małżeńskiego i rodzinnego, opublikowane w kwartalniku „Prawo Kanoniczne” na przestrzeni półwiecza, wskazują na bogactwo problematyki poruszanej przez licznych autorów. Problematykę tę ukazano według systematyki kodeksowej, tematy zaś niemieszczące się w niej ujęto w punkcie „inne kwestie”.

Zarówno pod rządami KPK z 1917 roku, jak i podczas obowiązywalności KPK z 1983 roku, najwięcej, bo aż 49 publikacji dotyczy dziedziny konsensu małżeńskiego (24 w I podokresie i 25 w II), co stanowi niemal 25% tematyki poruszanej na łamach periodyku. Jest to zupełnie zrozumiałe, gdy weźmie się pod uwagę zarówno znaczną złożoność tego segmentu prawa małżeńskiego, jak i jego walor poznawczy i aplikacyjny.

W obrębie systematyki kodeksowej, w dalszej kolejności znalazły się dziedziny: pojęcie małżeństwa, jego cele, istotne przymioty i charakter sakramentalny (20 prac: 3 w pod. I i 17 w II); forma zawarcia małżeństwa (5 prac: wszystkie w pod. II); przeszkody małżeńskie (7 prac: 5 w pod. I i 2 w II); przygotowanie do małżeństwa (4 prace: 2 w pod. I i 2 w II); małżeństwa mieszane (4 prace: 3 w pod. I i 1 w II); rozwiązanie i uważnienie małżeństwa (2 prace: obydwie w pod. II). Poza systematyką kodeksową należy wymienić 29 prac (20 w pod. I i 9 w II). Łącznie, jak już wspomniano na wstępie, i jak wynika z przedstawionego wykazu, ogłoszono 120 publikacji (57 w pod. I i 63 w II). Oznacza to, że na każdy tom kwartalnika przypada 1, 2 publikacji z zakresu prawa małżeńskiego i rodzinnego.

Gdy mowa o ilości prac, które ukazały się w „Prawie Kanonicznym”, to należy wspomnieć, że od 1990 roku, kiedy to powstał rocznik „Jus Matrimoniae” (poświęcony wyłącznie prawu małżeńskiemu), wielu matrymonialistów (także zatrudnionych w ATK, a następnie w UKSW) tam właśnie zaczęło publikować swoje rozprawy i artykuły.

Jakkolwiek wydanie miarodajnej oceny o wartości merytorycznej publikacji nie należy do autora niniejszego opracowania, to niemniej wolno stwierdzić, że z reguły są to studia, w których podejmuje się doniosłe i aktualne problemy czy kwestie nurtujące w danym okresie doktrynę, niejednokrotnie na wskroś oryginalne. Dostrzec w nich można dobrą znajomość wyników badań prezen-

towanych w innych ośrodkach kanonistyki, a także właściwe rozpoznanie w obszarze orzecznictwa Roty Rzymskiej. Niewątpliwie wiele z tych opracowań stanowi cenny wkład do rozwoju kanonicznego prawa małżeńskiego.

Gdy chodzi o Autorów, to w okresie półwiecza wydawania kwartalnika na jego łamach wystąpiło ich 45-ciu, w tym pięciu z ośrodków zagranicznych (P. Ciprotti, J. Gaudemet, Z. Grocholewski, U. Navarrete, A. Stankiewicz). Najwięcej prac opublikował W. Góralski (18), a w dalszej kolejności: K. Karłowski (13), H. Stawniak (9), M. Pastuszko (8), M. Żurowski (8). Po cztery prace ogłosili: S. Kosowicz, J. Laskowski, T. Pawluk, A. Stankiewicz, R. Szytchmiller. Trzykrotnie zaś wystąpili na łamach czasopisma: A. Pastwa i R. Sobański.

Dwudziestu trzech Autorów to pracownicy naukowo-dydaktyczni Wydziału Prawa Kanonicznego ATK, bądź ATK, a następnie UKSW, bądź też UKSW. W sumie opublikowali oni 85 prac, a więc ponad 2/3 ogólnej ich liczby. Pozostali Autorzy, w liczbie dwudziestu dwóch, reprezentują inne ośrodki naukowe.

Wydaje się, że jubileusz 50-lecia powstania zasłużonego dla polskiej kanonistyki kwartalnika „Prawo Kanoniczne”, stanowiącego swoistą wizytówkę tej dyscypliny naukowej, w tym kanonicznego prawa małżeńskiego, także na szerszym forum, powinien stać się szczególnym impulsem dla dalszego jej rozwoju.

La problematica del matrimonio e della famiglia nel periodico „Prawo Kanoniczne”

La problematica del matrimonio e della famiglia presente nel periodico „Prawo Kanoniczne” della Facoltà di Diritto Canonico dell'Accademia di Teologia Cattolica in Varsavia (dal 1999 dell'Università del Cardinale Stefan Wyszyński in Varsavia), fondato nel 1958, è assai ricca e abbraccia 120 articoli (pubblicati da 45 autori) appartenenti ai diversi campi di diritto matrimoniale e familiare.

Quella problematica viene presentata secondo la seguente sistematica: 1) la concezione del matrimonio, i suoi fini, le proprietà essenziali, il carattere sacramentale e l'amore coniugale; 2) la preparazione al matrimonio; 3) gli impedimenti matrimoniali; 4) il consenso matrimoniale; 5) la forma canonica del matrimonio; 6) i matrimoni misti; 7) lo scioglimento del vincolo e la convalidazione del matrimonio; 8) altre questioni.

Le più numerose pubblicazioni (il 25% di tutte) sono state consacrate al consenso matrimoniale.